

Улүү Кыайыы 60 сыйнан

КЫАЙЫ КУНЭ МИН ОЛОХПОР

1945 сүллаахха саас эрдэлээн, бурдук баанын алара кураныны сизмэтийн буорга түнхрийн хай да сэллаагдэр эрэд тумгүэмшиж. Ыам сэллаа 9 күнүгээр мин Карл Маркс аатынан холкуос кийин бенгүэлэгээр, «Маальянтай» дээр аттанар түрт кылаастах оскуула тердус кылааныгар иккис кылаастары кытта үерэнэрийм. Фронтовик, кэлийн Нам мусуойун тэрийбит Сивцев Петр Иннокентьевич биңгизни үерээз олордогуна доробуйтынан сэригээ барбатах сэбийт суруксуга Александр Дьяконов (Токуюй): «Кыйайны буолбут, овролоргун үерэнпээт үнүгүн», — дээр этгээн кытта кылааслыт иң суугунну түстүүгүй. Учууталыйт: «Оюн-манна чаадаабака түргэнин тийин Кыйайны буолбутун дьонгүнтуугар кэспин охсун!» — дээрээ. Дээ, доор тигзэйн уйатын хайда ташыт курдук күүгүнзэн, оскуулаабыт аанын учтуягыйт быйдан иннинээ тээл кетин таңырьдаа ынъялла түстүүбүт. Уолаттар ким илнитин, ким сүүмжэтийн салгыннаа биннэлтийн эрэйэн: «Ураа, Кыйайны! Победа! Биңги кыйайдыбыт!» — дээр ханынтын-ханынтын сорох хасса суюх мантыйан, сорох тизэр мэтэрийн тэбийнин, сорох кынгынары түнхэн кынаналыктанан дынзэрбиджээг сүүрдүүбүт.

мин үлүкэн үөрүүм оччо уустубата. Төгр дээртэгэйт, овролор бары Кыйайны түргэнин кэлэргийэр баатыг сурдээх ээ. «Бары баартаа боронгтаа — Кыйайны түнхэр» дээрээлэхээгээ исти билүүлж. Хангас, тэлээ, бурдук куолана хомуйарбыт. Йырыаа ылланын курдук ким төнө кыйайрынан Кыйайныны чутагатаа сатындаа.

Дьонум мин курдук вэе көрен үербээтэхэрттэн уостан, олорон хаалбатайым. Сэриилэнэ оонньоо буулут дьайан Кыйайныны абалсыбыт курдук сананийн буолуу. Тута серен авантан төвтээр хачымахтаан (балаан дыз) тахсан кулуул дээжи (сорор «Аадар баладан» дээрчигийт) сүүрдүү. Овролор мустан барьдыйт. Сэриилэнэ оонньоо чулаар буолан энгийт дуу, дээгдийбиппийт сурдээх. Басынтары биңги кыйайдыбыт курдук туттар кэргингэхээпийт. Ким эрэ тыл кыбыттыгынан хонууга тахсыбыт («чалбахха») хорсуммутун көрдөнөн сэгүүлүү барьдыйт. Күннээх, тыала суюх бэртээхэй күн. Төнө да титирээтэрбийт хаста да ууга чалымнаатыбыт. Кэлин хас да сыл ыам ыыйн 9 күнүгээр кунутгэн-дышлыгттан тутуулуга суюх, онноюор уу түгээнээсүү мууска халтарын охто-охто, Кыйайны маннайгы күнүн ахтан-сананаан умсан улар альяннэттамышыг.

Дызбэр тиймийтим ийнх уонна эдийний Ааныс эрэ бааллар. Аям улз боруунугар сылдьар. Дыз ийнх чумтуу. Арааң араадылыны истибэтхээр байылаах дии санаатым да, үердээри: «Кыайны болгут. Учуталбыт дөнгөнгүтүгар этиг дизи ышталалаат!» — дизтим. Дөнгүм олох сэргээбэтилэр. Хата ийэм: «Аргый! Бу вре-сары көрбүтүн көр, оттон ким эмз тышинаах општук юлис буоллаа», — дизтэг. Нахаа хомойдум. Үербэцх-тэрин олус сөхтүм. Ол да буоллар

оспуп берэсэдээтэлээ Корякин Прокопий Иванович, Сэбизэгит берэсэдээтэлээ Ядрихинской Дмитрий (Нотойт) тыл эттилэр. Нийтгэнтэй оппүт сүүбүү ийн кырбаан хоттууопуй кытта бунарбыттар. Ону биирдии курууска курдугу уочаратылан туроон ийттэрийтигэр куттулаан бээрдилэр. Айылъыкчиннитэн хоромусканан, мандолинанан, балаалайканан үнкүү буолла. «Маассабай» дээр холбуу аттанар оонньуулары «көвлүттэн» ылан халлаан сырдыар дээр кулуу-салны, дээблэлийн бөрж буолла. Сүннүүзэн ойбуулаан эттэхээ: үерүү-кетүү өргөвийдөн сир-халлаан кытарты эккирээтээ. Быраанычныкыгтыг ага дьөль кайзан кыралар, би ноги мэнээх сүүрдүүбүт-кеттүүбүт, улахаан овогорго мэнэй буоллубут. Сүүрүүлээх осиньууга би ногигитэн да ингэн охтуубугтар баар буоллудар. Аны уол кыыска, кыыс уолга сурукыгтар «Буоста» дээр оонньууга бостолуйон онготгообугтара суруктарын букусуйан бинитэлзэммит «улахаттарбыт» оюу угтайар камз кэллээ дээр айдаарбыттара ыраапыт дьон калин тиэээр олох «муус урааныннаа» ууртэлзэтилэр. Оо, дье, бэт да күн эта,

Мин ёрге дэлдри итийн зам аах
Кыайыс мангтайтын күнүгээр үербэ-
тэхтарин сийлэн, нааца да дышши-
эн дьоннор баар буулаллар эбйт дэлд-
санырт этийн. Онтукум үербэтэхтэй-
рэ сөп эбйт. Ийм бииргэ терөөбүт
сурдын Гуляев Иван Иванович сэ-
рии тооонугар хотор, уола Буюктур
1944 с. күнүн тэнгтийгар оскуулка-
лаах, Слава уордьянаахаа киши
влугээ буолан калэр, авам аймаагаа ми-
гийн ийтэ сыйлдьбыг Семенов Гри-
горий Егорович оскуулжалараа тама-
лын сыйлдвэр атагын салбрыаты-
маары бэрбээжийттэн быалаан

кургар таттарбыт икки баттыкта-
ах тайағынан чиэстэммит. Қыныл
Сулус уордъаннаах киңі (эмис 1944
с.әйтә дуу) қалар (кини иппит дью-
нүн аннылан Сәмэнзп, биргээ
тереебут сурдья Марков Гаврил
Андреевич (Дъааны) сарии толоо-
нугар охтор). Сүнниузин арға бо-
руонгга сириләспит ангардас Ма-
аркаштартан (ийзинн аймары ах-
пакка эрэ) 11 киһиттен икки эрэ-
кини баас-үү болулан калалэр. Бэй-
элзрин кынаар 9 эр бэттэрэс кыргыс
хонуутугар хаалаллар. Итилэр ис-
тэригээр Марков Моисей Алексеев-
ич (Хаанахтаах) түт уоллаада
тордун: Иван, Николай (Беехе),
Евтропий (Бүргэс), Василий (Баа-
ка). Кинилэр ыччат хаалларбакка
барбыттара. Атыттары эмиз ахты-
ахха: Марков Николай Илларионов-
ич (Меттегэлүк), Марков Федосий
Михеевич (Бөтүензий), Марков Ни-
колай Алексеевич, Марков Миха-
ил Прокопьевич (Чохоо), Марков
Гаврил Андреевич (Дъааны). Арай
кэтэспит кинилэр, чугас, Жатайга
(Сатайга) ула боронугар сыйлдар-
аам Марков Афанасий Прокопье-
вич абит. Ағам Папанин Саха сири-
гэр кэлә сырыйттына, кини илин-
титтэн уонна илин баттаабыт Бо-
чутрон грамматотын ыбыт.

Кэллин олох түпсан истаян ахсын мангтай фронтовиктары кулуу-упка ыгыраи хайдах сэрийлэспит-тэрийн туунунаан ахтын онготорор буолтара. Ахтын кэндээтийн хайдаэмжтэй үзүүлэлтэй алдаалалтлары. Кылайбын 30 салыттан салалаан биэстийн сыл буола-буолада. Кылайбын күнүн анаандан бэлзистир буолбуптуу. 1975 сыйлаахка Сэбийэт (Хатыг Арды сельсовета) бэрзээдээзэл Гаврильев Николай Семёнович мин дэндээнтэй хааттысгаада туурчырбийн билэр буолан оччилорогийн сиаа баар фронтовиктар уоннаан

сэрийтгэн эргиллибэтхэгтэр хаатыскаларын онгор эрэ дизайнчилнэх биэрбигээ. Тынынаахтарын грымматааны, иккүү-ус күнүнин кэрийс сыйланан, ыштыран даанын түнзэрэн бутгэрбитим. Суох буулбугт арэйдэххэгтэр угустара албэх дэлнуу кытга түншүүлж удух-бадьж мэссүүнинээрин чугастан устсан бааран улахан гына маатабай кумааыга бочээттийн. Онтон харандаа ынсан көннөрөн бааран иксийн устбын. Кытайын 30 сийлын баттаха мантаасынг Сельсовт хонтуоратыгар ыйаммыт. Дэнь сурдээчин сэргиир эт. Николай Семенович бизнисийээр бараат нэнхлизигин остоуруйтайнан дэргүнчтэйнэр сагалабытга. Кини оннугар бэрээдээтэлнэн кырдьядас Герасимова дизн дахтар олороотун кытта ол хаяитыскалар хайршилльбакса мэлдийбитгээр. Николай Семенович хаяитыскаларын суурин ыгаабатах эрэ, кыйаханын кытаанаада. Хата миэхэ куопуйлалаа баар буулаан уоскуяар. Билигин чухул уулз оскууланаан алтад стендээс түрэд.

оскулдай адал стендің турар.
Ити хааттыскалартан сәйділті-
нен баттараңыз ере тутар киңілэр
буолбутум. Кийілдергэ алан Кыйыны
күннэрин уонна ыңғашы тәрійин,
киңіләри арыаллаңын, хааттыс-
каға туңәрій бейзм да билбәпшін
мин олохпор киңірән хаалбыт этә. Ол
курдук Улуу Кыйыны күннэрин
корсұм мен олохум эміз бірнұсурал-
лыбат онтула буола сыйдаар.

Биңиги олохуттуңтар сырдык тыныннарын толук уурбут, хаарылан хаанының тохпуг албаның дъоммут сырдык ааттарыгар, салтын күттарыгыр хоолдукташ байзым хонкүйабын, сүүхөттәэх байзым сүгүруйзбин! Сир үрдүгөр дыон аймак баарын тухары албан аакыт ааттана, ыраас ыра санааыттырыа буолан ыллана туру!

МАРКАП Пътешествия

КҮҮРЭЗЭННЭЭХ ҮЛЭХОТОЙ

Очеркбын итинник ааттаатым. Анаев Василий Егоровичы учугэйлик билэр чугас киһим. Кини олон-тын, улэтин летопишинын билбэхтэндийн. Йонч сааын ааха туһээт, колхоз производствыг эрлилэн-мускуллан барбыга. Кини олоюн биш сэрийн кэмийзэй тулайах эрлор дылгалара. Колхоз улэтин арын ўсарагчыннан тан, чечкэлжиттэн талан көрөн сыйынаннаспакка астакы уочаракка тух онгонул-уохтаанын ырытан, тургутан тогорон баара. Оюу сааыннан саваан улээж хамнаскаа уүндлэн, илигин чүүнүүгээр эрэнэн улахан арында Канаев Василий бүгүн күм баарын, суюун арааппардыыр, ол да буоллар оюу оскуулаада калбэт биричин-эзтийн ыстаарына уол хантан чогчу билээй. Билбаг. Танырда тунал хаар ырааыны курдук ыраас. Уруогу үгүстүк кетүтүү тахсар. Учууталлар Анисимов В.В., Соловьев Е.Д. чагыннын сатыны, ырааынын аттанан, ыалы кэрийэллэр. Урайшы биричинэзтийн билэс сатыллар. Васыка улахан, чуор куоластаах. Бырааынын-нэгтарга, пионерской сбордара хоёноон аавара.

жарылттар борон узахан
сонунуу хатындаа, тэнгиз туусын,
ардылаан үлээсэн-хамнаан
түмнээн баараа. Ая дойдуну
түмсүүрүүсөн саадалнаанынын
аңылай Салбага начальнай оскуу-
латыш үйүс кылааңыгар уерэн-
эр. Уерэххэ дьодурдаах буолан,
чуттул ыйытыстыгыр толоруу эп-
изибирээр. Оскуулара үчүгэйдик
эрэммит. Общественин улээз-
зэн бэркэ қыттыбыга, кылааска
ну-маны аялыны, толоруу норору-
скалара ерүү баараа. Актыбынай
обую уолу учутала Василий Ва-
сильевич Анисимов кылааска ыс-
саарыстанан талларбыта. Васыка
арыктан сылдьан уерэнэр. Сар-
ыардаа айын түерт бизрэстэн
уурэн-хааман, соторуу бағайынан
оскуулатыгыр калэрэ. Оюлор
түстэрин айылларда сәригээ Ийэ дой-
ударын естеөхтен көмүсүү бары-
лаан дыизтээри түбүк кинилэргэ
эзэлээригрэс сүктүрлилэрэ. Дынээ-
жээ элбэх — мас тиизин ойууртган
иллэрэн, маастаан бэлэмнээчин,
үүстизийнгэ, ис-тас улаа угус. Кале
ал айы баар буулбат. Кердөнүү,
шүүрүү-кетүү мунун ким аацан си-
ни буулбажай. Ол бывыңыгар олону
вре түүү, кыңынгы чыксыйар
ымныыга хаттана туһэр тантас да
врүку суюх юлаа элбэх. Оюу барах-
тан тоңор, сыйлайтар, онтон тэмтэ-
йин үйальдан да хаалын сөл. Ас-
санас кэмчи буолан, үерехтэн
урайан хаалыны тахсара. Олиин
чуттул Василий Васильевич кы-
лас оого уерэн кэллийтн мэлдүү
түрүүрүүлларат. Ол кэмнээри олох
ула ятте түлүк түүн, барыйар ха-
ана тиизбөт-түгеммөт буолуу, ча-
ас аңылай күннээгүй көрсүллэр
аллан баалтуу сарын аяа таңаа

рыйыылар атын еттүттэн адай-
ан кэлбигитэр. Кини 4 кылаас кин-
ниттэн уерэммээтэй. Таастаах сэгтэ
кылаастаах оскуулатыгар бөнис кы-
лааска уерзиохтэх эт. Ол санаа ту-
олбатада. Ийзлэх аяга утуу-субуу
олохтон эмискэ туораабыттара.
Убай Даңгуссан уочаратаах хому-
урга түбжэн, армияда барыльга. Ныр-
баачы олох бийирд түрөрьыстаммы-
ти. Кини иннигэр тухо барыга харанта
кулук буюла түспүтгүү. Банытай сэрии
тулаалайга булсан, эргичийн түспүтгүү.
Айманан, яланган тенүүнэр бэжжин. Из-
шилийж дынугтар бутгунүүгүүт олох
шиярахан эт. Тулаалайх уолу айншар.
Бизэгтигэр сыйнаар киңи көстөөхү-
батара. Уолытыр сорогодун тынышы
харагчдыгигэр. Сотору юниизэд да

Саас сайн тынын, отун-
манын тилинэрэн, кетер са-
натынан күйгөрөн сэргэхси-
төн тийиэн клобит. Комму-
низм автынан колхоз 1942
сүүлгээ 105,0 гектарга ыны-
лаах, ити ийттэн сэлизни-
нейз 3,10, дэвэрүүссэ 59,02,
дээмийнээз 35,09 гектар. Кестерүн
кургул Салбан наийнлигээ угтуул-

курдук. Салоңаң изициләртүү үрдүү сиргэ тэнүүз олорор буулган, ханың эрдээ туңзан асаар, ол ийн тымныны тулуйтумтуу дъяварысса, дъэмизэн хото ыңышлар эт. Сүнүү ыраас, чәбдик салтынга тахсыйбының көннә, ферма улзитин аяблатан ыңышы улэттигээр умурда тардан ылаллар. «Ныагэдьэйтэн» Василий уолу Хонор Бизэяңыран ылбыттара Колхоз контуората, изициләк сэйлигин кансизлэртэй Еуор Балабанта баара. Ол да буулгар длов калар-баар, түмсэр сирэ Хонор Биз, оскуулла таңа буулара. Харлампьев Егор Алексеевич колхоз ууна суха, барана, селялка кини дъизтиң таңынан көкклинир. Сарсыarda күн

рын кылтга алаас хантас куулатыгар етуйэ, балта, тимир тынаа чыгый-ар-чаныйар, араастаан ыллышыртуюар. Ыныы узлут техниката ыксаллаах, барыга график, быллан беря. «Фордзон» трактор оччоллоо сири өнүйбэт, алдынаар, турар, хойуу буруонан уннуурар, билигин агад хорутаа, кылайлах-хотуох курдук битигириир-батыгырыр, ол айыланан баран терүт да умуллар. Тракторист Протопопов Прокопий Никифорович сарыңыз бәбизисказынэн, ончуттан сыйырыйбакка турбата, ол-бу чаана тоноон, туналла-бакка ер да ер турдаахтаабыта. Ыныыга колхозтаах, оскуола обургу овзоро бары кытталлар. Одус келе унүхтээн, итиччээ кизэн бааныннаа бортар ырычаахтаан хорутоо турар. Банылай сири хортуутугар оюс сизтэр. Бүгүн бастакы күнү. Сааба Тааныгар хоругта кириэллэр. Бүгүнгү нуурмалара икки баанына. Уол бастана утас хантас, унга сизтэн хайбаннатан, иккис аргиригэр суннүүн булларан хайбанан, санаатта бәркэ көнниүердээ. Иккис омурданиарын ортолуута, сирдээр бутэн, Урол Бааныгар кириэллэр. Ити курдук сааскы сылам күн күргүем улз тэнүйцэр тэнүйзин, ыныы хамгаанынтаа улахан хоннохтооткүк сабаламмыт. Итисыл колхоз терриориятыг 37 эр киши, 47 дъяхтар, 12 сааңгиттан үең обургу 29 оюн баара. Улазээбэт овониор, эмээхсин ыыл аайы баар. Оччотураг биир турук колхозтааха 1,5 гектар ыныы сирэ тиксэр. Кизэгтилилээх күүрээннээх улз эбээт, сарын коминзээн айтыраабыгт ханааистыбага. Осс сайыннын 9445 п. от күрнүүлгүмүүт.

Кызынын сүйнү көрүттүгэн ураты атын үлэ суюх. Колхоз сүйнүтэ биэс сиргэ кыстырып Васька дыонун Бүтүрдээни кытга би- иргэ сыйлшар. Бүтүр үэрэтэн, субз-

